

Лисенко Олена Миколаївна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Принципи права та права людини

Principles of law and human rights

Принципи права (від лат. *principium* – основа, засада) – це відправні ідеї, основні засади та вимоги, що втілюють суспільні цінності та визначають зміст і спрямованість правового регулювання.

Процес гуманізації, або «олюднення» права, який особливо активно відбувається протягом останнього століття, призвів до того, що повага до людської гідності та прав людини стала фундаментальним принципом права, спрямовуючи його розвиток та зміст. Ба більше, з ухваленням Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у 1945 р. цей принцип утвердився як один із пріоритетних принципів міжнародного права. Права людини стали універсальними, оскільки належать усім людям завдяки їхній людській природі і застосовуються до всіх та всюди. Пройшовши складний шлях становлення, принцип універсальності прав людини, хоч визнаний всіма членами ООН, водночас, в різних релігіях та культурах набуває своїх особливостей. Дослідники неодноразово звертали увагу на те, що в процесі застосування в різних правових культурах загально визнані права людини можуть набувати відмінної інтерпретації їх змісту. Особливо виразно такі відмінності проявляються у релігійних правових системах. Свідченням тому є той факт, що розуміння та зміст категорій справедливості, рівності в багатьох ісламських країнах далеко не завжди відповідають європейським уявленням. Відтак у різних правових сім'ях сформулювалися власні уявлення про зміст прав людини та стандарти їх захисту, що спричинило прийняття регіональних актів з прав людини та створення регіональних механізмів їх захисту. Тобто принцип універсальності прав людини водночас передбачає визнання плюралізму їхнього сприйняття і інтерпретації.

Окрім універсальності прав людини, можна назвати й інші, не менш важливі, принципи прав людини – це принцип невід'ємності прав людини, невідчужуваності, рівнозначності прав людини, взаємопов'язаності та взаємозалежності прав людини, невичерпності прав людини, принцип гарантованості прав людини. Серед засадничих також виділяють принципи свободи та рівності. Однак детальніше хотілося б зупинитися на принципі людської гідності.

Категорія людської гідності виникла спочатку як суто моральна та філософська ідея, проте нині вона слугує як правова цінність, основоположний принцип права, джерело прав людини та як окреме суб'єктивне право, що підлягає судовому захисту.

Про основоположний характер людської гідності свідчить той факт, що Преамбула Загальної декларації прав людини 1948 р. починається з визнання гідності: «Беручи

до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру <...> Генеральна Асамблея проголошує цю ЗДПЛ»¹. Отже, гідність людської особистості належить не лише до основних прав людини, а й становить реальну основу фундаментальних прав, що в подальшому підтверджено в преамбулах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Гідність особи визнано спільною цінністю держав – членів Європейського Союзу (далі – ЄС), що зафіксовано у ст. 2 Договору про ЄС: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини <...> Ці цінності є спільними для держав-членів...»². Хартія основних прав ЄС, ухвалена в 2000 р., починається з проголошення недоторканості людської гідності.

Гідність людини є складним поняттям, яке охоплює заборону приниження особи, її переслідування та зневажання; заборону нелюдського поводження з людиною; заборону використання людини без її згоди для наукових, медичних чи інших дослідів; захист честі особи, навіть після смерті (чи не єдине право, що підлягає захисту і після смерті), повагу до особистої сфери життя людини та право на особистісний розвиток тощо. Відомий український конституціоналіст С. Шевчук також звертає увагу на багатогранність гідності, що включає «свободу як можливість вільно діяти відповідно до власної волі; достатній життєвий рівень, який забезпечує гідне існування людини; можливість вибору в духовній та інтелектуальній сфері, можливість формування власного світогляду та духовного світу; аспект безпеки і захищеності людини від посягань та інше»³. Таке широке змістовне наповнення людської гідності свідчить про її вихідний і визначальний характер для багатьох інших прав. Саме ця ідея зафіксована у ст. 30 Конституції Польщі: «Природна і невід'ємна гідність людини є джерелом свобод і прав людини і громадянина. Вона непорушна, а повага до неї та її захист є обов'язком публічних влад». Такий підхід притаманний й для багатьох інших конституцій. Наприклад, ч. 1 ст. 1 Основного Закону ФРН 1949 р. визнає, що «гідність людини є недоторканою. Поважати та захищати її – обов'язок всієї державної влади». В аналогічний спосіб починається перший розділ Конституції Іспанії «Про основні права і обов'язки» тощо.

У Конституції України гідність людини також слугує і як засадничий принцип, і як права людини. Згідно зі ст. 3 людина та її гідність визнається найвищою цінністю, а відповідно до ст. 28 «кожен має право на повагу до його гідності».

Окрім нормативної фіксації про засадничий характер людської гідності свідчить і чисельна судова практика, вироблена Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), Судом ЄС, національними конституційними судами та судами загальної юрисдикції. Правову позицію щодо подібного розуміння людської гідності виклав і Конституційний Суд України (далі – КСУ) у рішенні від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018: «Людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для

¹ Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

² Договір про ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

³ Станіслав Шевчук. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 29.

усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав»⁴.

Зразком захисту людської гідності в національному судочинстві є рішення КСУ від 16 вересня 2021 р. у справі про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі. Кара на довічне позбавлення волі — «це ув'язнення на невизначений період часу. Вона породжує єдині в своєму роді страждання, оскільки позбавляє в'язня можливості мати визначеність у питанні свого звільнення якогось конкретного дня в майбутньому. Невизначеність такого характеру є дуже болісною для засуджених до довічного позбавлення волі без перспективи звільнення. Така невизначеність і породжує більшість є згубними для людської гідності»⁵. Підґрунтям формування такої правової позиції КСУ стало рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 р., де Суд зазначає, що «гідне людини виконання довічного позбавлення волі може бути гарантоване лише в тому разі, якщо засуджений має конкретний і в принципі реальний шанс із часом знову отримати свободу; адже стрижень людської гідності вважатиметься порушеним у тому разі, якщо засуджений не зважаючи на розвиток його особистості буде позбавлений будь-якої надії знову набути своєї свободи»⁶.

Не менш відомим і цитованим є рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 15 лютого 2006 р. щодо конституційності Закону про забезпечення безпеки повітряного руху, прийняте за конституційною скаргою особи та аналогічне рішення Конституційного Трибуналу Польщі у справі № К44/07 від 30 вересня 2008 р. щодо положення Закону «Про авіацію». Цими рішеннями відповідні закони, що дозволяли владі збивати літаки, захоплені терористами, було визнано неконституційними.

Останнім часом крізь призму людської гідності захищаються і соціальні права, покликані забезпечувати гідні умови життя. Як відомо, в деяких країнах соціальні права не відносять до категорії прав людини, а розглядають лише як наміри, або цілі держави (Швейцарія). Водночас чисельна судова практика свідчить про те, що соціальні права все більше захищаються саме через захист людської гідності.

До прикладу, можна навести одне з останніх рішень КСУ від 22 березня 2023 р. у справі щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму.

Суд вказав, що «оспорювані приписи Закону України «Про виконавче провадження» і Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якими для звернення стягнення у виконавчому провадженні встановлено допустимі розміри відрахувань у відсотковому відношенні з пенсій боржника, призводять до виплати пенсії, що є основним джерелом існування, навіть у меншому розмірі від

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. № 6-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>

⁶ Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 р. (BVefGE 45, 187). URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html>

прожиткового мінімуму встановленого законом. У такий спосіб людину може бути позбавлено навіть мінімальних соціальних благ та захисту від бідності через примусове виконання рішення. Відтак, КСУ дійшов висновку, що оспорювані приписи законів є невиконанням державою свого позитивного обов'язку забезпечити мінімальний соціальний захист людини відповідно до приписів частини третьої статті 46 Конституції, що заперечує людську гідність як абсолютну цінність, нівелює сутність конституційних прав на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, отже, не відповідає приписам статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48 Основного Закону⁷».

---

⁷ Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 р. № 3-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/003p710-23#Text>